

ЕКОНОМІКА ДАРУ ЯК СЕМІОТИЧНА СИСТЕМА

За Ч. С. Пірсом будь-яку наукову теорію (цілісну одиницю наукової дисципліни) можна представити як семіотичну систему, в якій одні знаки вказують на другі, другі на треті, треті на четверті і т.д., і т.п. Категорія ж істинності може бути застосована лише до системи в цілому, тобто працює чи не працює система в цілому (прагматична істина). Підхід Пірса повністю відображає особливості функціонування економічних теорій. Тобто, якщо застосування якогось економічного підходу чи теорії дозволяє збільшити прибутки, його (її) можна вважати істинним. Соціалізм був відкинтий через те, що він програв історичну боротьбу з ринковою економікою.

Але економіка прибутку є хоча й домінуючою, але не єдиною формою «ведення господарства». Альтернативою виступає так звана «економіка дару». В її основі лежить так званий феномен потлачу, детально описаний такими антропологами як Марсель Мосс, Броніслав Маліновський та інші. Вважається, що це слово походить від назви одного з індіанських племен північного сходу США і спочатку воно перекладалося як «велика їжа» або кількадечний бенкет, який влаштовувала людина, що хотіла публічної поваги і вшанування. Взагалі ж у сучасній антропології потлач тлумачиться як дар, дуже часто ритуального характеру. Потлач є даром, яким, однак, не можна скористатися. Ще у XVIII столітті в мові північноамериканських переселенців з'являється вислів «індіанський дар». Наприклад, англійський джентльмен приходить у гості в одне індіанське плем'я. Його радо зустрічають, гостять і на знак дружби, дарують майстерно вирізьблену люльку. Англієць у захопленні від такого коштовного подарунку, тішачись планами щодо того, щоб показати люльку спеціалістам, можливо передати до якогось музею. Але наступного дня до нього в гості приходять представники іншого племені і просять показати

люльку. Захоплено розглядаючи її, вони недвозначно дають зрозуміти, що він має подарувати її їм. Тобто люлька є даром, який не може стати чиеюсь власністю. Він має постійно передаватися від однієї особи до іншої.

Як описує Маліновський на прикладі племен на островах поблизу Нової Гвінеї, інститут дарування є універсальним для первісних племен. Їх економіка є економікою обміну дарами, а не отримання вигоди та прибутків. Дари потлачу не споживаються, але постійно передаються від одних осіб до інших за певною схемою. Певний А дарує відповідний предмет особі В, В передає його С, С – D і так доти, доки об'єкт дару знову не повертається до А. В принципі предмет можна присвоїти, але взамін треба запустити в обіг якийсь інший предмет еквівалентної вартості. Ланцюжок циркулювання дару не повинен перериватися, тому що саме він поєднує тих, хто приймають у ньому участь у єдине суспільство. Часто практика обміну дарами набуває змагального характеру, коли кожен, хто приймає участь у ланцюжку обміну, намагається збільшити кількість своїх дарів. Тим самими він здобуває більшу шану й повагу серед одноплемінників. Але цінність дарованих предметів також автоматично зростає по мірі їх багаторазового проходження ланцюжком дарування [3, с. 34 – 42]. Первісна комерція є комерцією обміну дарами й підпорядковується принципіві марнування, а не накопичення багатства. Вона є суто символічною, а не матеріалістичною. Сучасний американський автор Льюїс Хайд відзначає, що саме вона, а не ринкові відносини, як вважають ідеологи вільного ринку, створює підґрунтя існування суспільства. Ринкові відносини не створюють суспільний організм, але самі, для того щоб стати можливими, потребують суспільного організму. Справді, як можуть бути задіяні механізми конкуренції та ринкового відбору, якщо не має суспільної цілісності, тобто, якщо кожен замість того, щоб платити за ринковими цінами, намагається застосувати силу. Суспільство створюється через прийняття спільних правил гри, передумовою яких виступають спільні цінності, тобто спільний символічний капітал. Останній і виникає в ході практики обміну дарами. Дари виступають знаками, які об'єднують людей у спільноту [3].

Для того щоб проаналізувати економіку дару як семіотичну систему, потрібно звернутися до певних особливостей функціонування міфічного в первісному суспільстві. Визначаємо міф як асоціативну й афектовану семіотичну систему, що виконує смислозадаючу функцію. В основі міфічного мислення й світосприйняття лежить ототожнення одного об'єкту з іншим, у результаті якого перший стає символом другого й набуває незалежного існування. Сам міф іноді розширено тлумачать як символ чогось іншого, що набув незалежного існування. Наприклад, первісний тотем, що спочатку був зображенням (символом) якихось гіриродніх сил, з часом стає незалежним елементом життя первісної людини й наділяється вже суто своїми власними властивостями. Сучасними аналогами тотему є державний прапор, герб тощо. Предмет, який передається в ході обміну (циркуляції) дарами набуває сильного символічного забарвлення, яке визначає його цінність. Остання постійно зростає в ході циркуляції, що часто виражається в тому, що той, хто передає предмет далі, додає до нього ще щось, що так само передається або відразу споживається. Тобто цінність виступає суто символічною, а не прагматичною категорією. З цінностями пов'язані відповідні афекти, афекти, які ведуть не до конкуренції, а навпаки до об'єднання. Афекти і символічний капітал репрезентуються в міфічних оповідках про богів, героїв, смерть і воскресіння, творення світу тощо.

Отже матеріальні цінності розбазарюються, символічні зростають. Чим більше хтось розбазарює матеріальні цінності, тим більше зростає його символічний капітал. Розбазарювання, слід зазначити, зовсім необов'язково означає дарування, це може також бути просто знищення. Французький філософ Жорж Батай підкреслює, що практика потлачу в загальному виді не зводиться до обміну дарами. Суть феномену потлачу за Батаєм полягає саме в знищенні. Дарування виступає лише як одна з форм знищення. Психічно здорова особистість є цілісна особистість. Будь-які явні чи неявні відхилення (навіть такі, як буденна депресія чи невдоволеність життям) означають порушення цілісності. Згідно з цілою низкою теорій психоаналізу (Адлер,

Перлз), намагання досягти повної цілісності є основним лейтмотивом людського життя. Згідно ж з Батаєм, відсутність цілісності є принциповою особливістю людини у її відмінності від тварин. Людина, на відміну від тварин, використовує знаряддя праці. Знаряддя виступає медіатором між нею, її бажанням та об'єктом цього бажання, медіатором, який розколює первинну цілісність переживання, в якій перебуває тварина. Людина, на думку Батая, навіть не в змозі уявити стан внутрішньої цілісності й повноти буття тварини. Тварина задовольняє свої бажання безпосередньо, людина опосередковано, за допомогою тих чи інших знарядь. Затримка поміж бажанням та його задоволенням означає розрив цілісності й повноти переживань і породжує відчуття люті, яку людина направляє на медіатор чи знаряддя. Людина відчуває інтуїтивно, що знищення знарядь чи інших штучних предметів дасть їй свободу та відновить первинну цілісність. Звідси практика знищення матеріальних цінностей, у ній людина намагається віднайти свій первинний нині втрачений стан. Знищення реалізується насамперед у жертвоприношенні, потлач є лише окремою формою жертвоприношення. Справжнім жертвоприношенням, згідно з Батаєм, може бути лише людське жертвоприношення, або, якщо ще точніше, принесення в жертву себе, самознищення. Самознищення тобто знищення свого фізичного тіла вивільняє внутрішню сутність або душу, ув'язнену оболонкою тіла й уярмлену матерією. Вивільняється та проявляє себе повною мірою внутрішня сила скована матерією. Знаряддя або інші матеріальні цінності також можуть бути знищені (або подаровані) як символічна частина себе самого. Чим більше знищується (дарується), тим більша сила вивільняється. Відповідно зростає символічний капітал (повага з боку оточуючих). Придбання уярмлює, марнування вивільняє. Навіть набуття символічного капіталу також уярмлює. Але в суспільстві неможливо жертвувати без набуття того чи іншого символічного капіталу. Це означає, що справжній потлач є неможливий потлач [1, с. 71 – 75]. Замість цілісності внутрішньої досягається цілісність суспільна. Разом із тим, як зазначав Е. Дюркгайм, людина в суспільстві є суспільством всередині людини. Тобто

внутрішній світ окремої людини є відображенням світу колективних культурних кодів і символічно представлених суспільних відносин навколо людини. Ринкові відносини не мають прямого стосунку до цілісності суспільства. Вони можуть мати місце лише всередині вже цілісного суспільства, яке створюється на рівні символічних відносин і символічного капіталу. Останні створюються практикою потлачу і жертвоприношення (або практикою нищення матеріальних цінностей взагалі).

Жертвоприношення, дарування, потлач продовжуються. Ті, хто практикує це, одержують славу і владу. Таким чином, первинна економіка, яка створює суспільство, є за Батаєм економікою знищення. Всі первісні чи ранньоісторичні суспільства знали людські жертвоприношення. Серед іншого вони дозволяли підтримувати постійну чисельність населення і тим самим гармонію (цілісність) з оточуючим середовищем. Перехід до класових суспільств ознаменувався також переходом від економіки нищення багатств до економіки воєнної доцільності, а пізніше, після утворення великих централізованих держав, здатних забезпечити загальний мир, до економіки прибутку й накопичення багатства [1]. Накопичення ж неможливе без обміну, а обмін без певних еквівалентів вартості, які врешті решт набувають форми грошей.

Протягом історії існування феномену роль грошей могли виконувати найрізноманітніші речі: мушлі, кавові зерна, міри рису тощо. Пізніше їх змінили міри та монети з дорогоцінних металів. Суто практична цінність цих металів сумнівна, однак, серед їх переваг практично необмежена довговічність і зручність у обігу. Плюс ще одна, суто символічна перевага. Дорогоцінні метали починають сприйматися як щось благородне, як цінність у собі. Останнє підтримується їх рідкістю в природі. Отже перші грошові одиниці, монети, є просто певними мірами дорогоцінних металів, через які визначається вартість усіх інших речей. На перших порах вони були навіть не засобом обміну, а скоріше накопичення і зберігання цінності. Скарби монет чи просто виробів із дорогоцінних металів могли закопуватися в таємних місцях чи топитися в річках та болотах (для кращого зберігання). Вони були уособленням певного

символічного достоїнства сім'ї чи клану й не передбачалися до витрачання. Отже гроші з самого початку не тільки, і не стільки засіб обміну, але радше засіб вираження символічних цінностей. Тобто їх характер не операційний, а віртуальний. Щоправда пізніше, з розвитком торгово-економічних стосунків на перший план все більше й більше виходить суто операційний аспект. Символічне достоїнство грошей із дорогоцінних металів підтримується й обґрунтовується через рідкість (відповідно дорогоцінність) самого матеріалу. А отже через усе той же закон попиту і пропозиції. Щоправда, ще у середньовічній філософії робилися намагання чітко рознести ці види вартості. Так Альберт Великий виділяв ринкову вартість і вартість у собі, еквівалентом вираження якої й виступали гроші. Справедлива ціна товару – це ринкова ціна, яка дорівнює певній об'єктивній вартості, вартості у собі. Як визначити останню? Робилися спроби здійснити це через гроші як міру благородного металу, який тому й вартий, що благородний [4, с. 13 – 15]. Щоправда, штучність такого підходу була занадто очевидною. В Новий час, коли економіка стає окремою науковою дисципліною, вартість у собі намагаються пов'язати з працею.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батай Жорж. Проклятая часть. – М.: «Ладомир», 2006. – 744 с.
2. Мак-Люэн Маршалл. Галактика Гутенберга. – Киев: Изд-во «Ника-Центр», 2004. – 432 с.
3. Хайд Льюис. Дар. Как творческий дух преобразует мир. – М.: Поколение, 2007. – 480 с.
4. Mazzuchelli Gonzalo Perez-Seoane. Natural macroeconomic model. Estudios Daya, S.L., Madrid, Spain, 2000. - 158 p.